

Opponensi vélemény

TAKÁCS MIKLÓS

A KÖZÉPKOR RÉGÉSZETE AZ ÉSZAK-BALKÁNI TÉRSÉGBEN c.

akadémiai doktori értekezéséről

Takács Miklósnak *A középkor régészete az észak-balkáni térségben* címmel benyújtott akadémiai doktori értekezése egyedi témájú. Az általánosabb régészeti témákat feldolgozó értekezésektől merőben különböző. Hasonló értekezést nem ismerek, de nem ismerek más régész kollégát sem, aki az értekezés témájában oly otthonosan mozogna, mint a jelölt. Ez egyúttal beismerése annak, hogy az észak-balkáni térségben a bíráló is csak vendégként jár kel.

A benyújtott mű többszöri olvasásra kényszerítő munka: mellékletek nélküli több mint 500 oldal szöveg közel 1800 lábjegyzettel, amelyet 2000-nél több tételből álló 150 oldalnyi *Irodalomjegyzék* követ.

Az értekezés címét látva az opponens első kérdése: miért ez a téma, és ha igen, miért ő írta meg? Miért fontos, hogy az észak-balkáni államok középkor régészetéről összefoglaló munka jelenjen meg, és miért szán erre egy ásató régész hosszú-hosszú éveket? A miértekre Takács Miklós értekezése első mondataiban válaszol. A téma helytállóságát elsősorban DK-Európa kultúrföldrajzi egységében látja. A tárgyalt nyolc ország és egy autonóm tartomány zömében délszláv, ill. albán állama az 5-14. század között a Kelet-római, a 14. század végétől pedig az Oszmán Birodalom részeként létezett és fejlődött, területi különbségekkel. Magyarország déli részén határos a délszláv államokkal, a középkori kapcsolatok szorosak és sokrétűek. A középkor kutatása egyik területen sem képzelhető el a másik ismerete nélkül. Az Észak-balkáni államok középkorának kutatottsága hiányos, összefoglaló munkák nem készültek, a kevés eredmény is – nagyrészt a délszláv nyelvek ismerete nélkül – alig vált közkinccsé. A Vajdaságból származó Takács Miklós kollégánk ezért vállalta ezt az embert próbáló, szubjektív előítéletek nélkül végzendő feladatot, egyben kihívást, hogy a témában elődei és pályatársai munkáját felhasználva átfogó ígénnel, rendszerezett módon, egységes szemléletű áttekintő, elemző és összefoglaló, bőséges bibliográfiával ellátott kultúr- és kutatástörténeti munkát készítsen.

Takács Miklós doktori értekezése a maga elé tűzött cél elérésének kézzel fogható bizonyítéka. Az út végigjárása és a célba érés elismerésre méltó.

A munka felépítéséről, beosztásáról, módszeréről

Az értekezés összefoglaló címében a „középkor régészete” megjelölés számomra szűkebb időszakot jelöl, mint az áttekintett. Takács Miklós a megjelölt térség 4-17. századi eseményeit, majd régészeti és történeti kutatását vizsgálja, az antikvitás és az oszmán-török hódítás között. Európa más térségein, a Kárpát-medence viszonylatában is, a korábbi, 4-8. század közötti évszázadokra a koraközépkor megjelölést használjuk. Jó lenne, ha a folyó szövegben többször használt évszázados megjelölést szerző a mű címében is jelezné. Az értekezés belső címlapján a mű címének bővített változata – párhuzamos és összehasonlító vizsgálat, – a jelölt munkamódszerét körvonalazza.

A *Tartalomjegyzék* alapján az értekezés tagolása a következő: *Előszó, Bevezetés*, benne az alapfogalmak, az elemzés célja és módszere, a földrajzi keretek, továbbá É-Balkán középkori története és a feldolgozás időhatásai. A *Komparatív analízis* c. nagy fejezetben (e cím a belső címlapon még magyarul szerepelt!) *Elvárások és a rájuk reflektáló célkitűzések*, ill. az *Adatfeldolgozás és értelmezés* pontok alatt közli a szerző bevezető gondolatait, meghatározza a közös és egyedi jellemzőket, majd ezeket a hét délszláv és egy albán állam, ill. az egy autonóm terület viszonylatában vizsgálja és értelmezi. Külön elemzi a nemzetállami keretekhez nem, vagy csak részben kötődő kutatók és kutatóhelyek célkitűzéseit és azok tevékenységét. A kéziratot az *Összegzés* fejezet, majd az *Irodalomjegyzék* zárja.

Az alapfogalmak meghatározása, a rendszerezés, az alkalmazott elemzési módok következetes használata mind egy irányba, a kitűzött cél felé mutat: azaz, hogy az adott kort és területet ne a belülről irányított, hanem a középkor régészettel szemben támasztott elvárások szerint, azonos rendszerben, és azonos szempontok szerint vizsgálja és elemezze. E folyamatban jelölt nem kerülhetett ki a belső elvárásokban nagyon gazdag 19. és 20. század történetét, és ahhoz, hogy a középkori régiségekről és azok értékeiről írjon, államonként ismertetnie kellett az államok politikatörténetét is. Nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a szóban forgó államokban a vizsgált időszak régészete főként csak a korai egyházi építmények kutatására, és a népvándorlás kori temetők/telepek feltárása összpontosult.

Az értekezés témájának földrajzi kereteiről

Takács Miklós megkülönböztetetten használja a természetföldrajzi Balkán félsziget és a térség politikai földrajzi egységeire alapozott balkáni térség fogalmát. Ezek alapján határozza meg a balkáni államok körét, amelybe nyolc állam (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Szerbia) és egy autonóm terület, a

Vajdaság tartozik. A nagyobb részt délkelet-alpi területű Szlovéniával és a Dél-Balkánon fekvő Görögországgal és Törökország európai részével nem foglalkozik.

A Balkán félsziget északi záróvonalaként az általánosan elfogadott Száva-Duna vonalat jelölte meg, annak ismeretében, hogy a vizsgált térségből Horvátország északi fele, és Szerbia északi harmada a Vajdasággal a Duna-Száva vonaltól északra kerül el. Döntését e területek és az észak balkáni térség középkor régészeti kutatásának hasonló fejlődésével indokolja, és ez elfogadható.

Észak-Balkán középkori történetéről és a feldolgozás időhatáraitól

A Balkán-félsziget északi felét történelme földrajzi környezeténél is egységesebbé teszi. Ennek ellenére a térség középkor régészetére, történelmére és elemzésére általánosan jellemző, hogy nemcsak a kisebb, de a nagyobb lélegzetű összefoglalások is általában csak egy-egy balkáni ország szempontjából tekintik át az eseményeket. Mindez elfogadhatatlan annak ismeretében, hogy a szóban forgó terület a Római Birodalom kései szakaszában világtörténelmi szereplő volt. A Balkán-félszigeten húzódott a birodalmat szétválasztó határvonal, fontos szerepe volt a vallások történetében is, pl. az arianizmus fellelője volt. Mivel a Balkán-félsziget északról a steppe övezettel volt határos, területén megfordultak, ill. hosszabb rövidebb ideig letelepedtek a hunok, gótok és avarok, majd a 6. századtól a szlávok, akik végleg megtelepedve a 7-9. századtól több politikai alakulatot hoztak létre (pl. a horvátok és szerbek; a horvátok már a 10. században államot alapítottak). Az Al-Duna mentén a 7. század utolsó harmadában a bolgár-törökök alakítottak ki új hatalmi központot. A 9. századra már oly annyira megerősödtek, hogy Takács Miklós szerint „Krum kán aktív részt vállalt az Avar Kaganátus megdöntésében és....elfoglalta és talán meg is szállta a Kárpát-medence néhány déli, délkeleti régióját.” Takács véleményét egy, az eseményről másfél évszázaddal később lejegyzett forrásra, ill. Bóna István 1984-ben írott munkájára alapozva fogalmazta meg. A megjelölt területek régészeti hagyatékában azonban az állítólagos hódításnak és foglalásnak nincs nyoma.

A 9-12. században a balkáni térségben meghatározó események történtek: kereszténység felvétele Bulgáriában (864/65), a Bizánci Birodalom egységének, egyben uralmának helyreállítása (1018), Manuel császár halála utáni trónviszályok (1180), végül Konstantinápoly elfoglalása 1204-ben. Bizánc hanyatlása megindítja a balkáni szláv monarchiák feltűnését és megerősödését. A 13. századtól Bizánc, Bosznia, Szerbia, Bulgária, majd a 15. századtól Albánia és két „külső hatalom,” északról Magyarország, délről pedig az Oszmán-Török Birodalom sorsa és története együtt vizsgálendő. Takács Miklós részletesen

mutatja be a kisebb-nagyobb államok középkori történetét, majd megkülönböztetett figyelemmel kíséri a Kárpát-medence déli szélén történeteket, hogy ez által Horvátország és Szerbia középkora érthetőbbé váljon.

A Duna-Száva vonaltól északra fekvő területek régészeti és történeti kutatása mondhatni egyben honi (azaz magyarországi) kérdés is. Előbb a hunok, majd az avarok, végül az állam alapító magyarok lakta terület nemcsak a szerveződő Magyar Királyságnak, hanem később a magyar régészet-és történettudománynak is szerves része. A 13-14. századi bánágok kialakítása által a Magyar Királyság észak-balkáni területeket nyert. A középkori Magyar Királyság délkeleti szomszédságában előbb a Bizánci, majd az Oszmán-Török Birodalom térnyerési törekvései miatt elengedhetetlen volt a délkeleti védelmi vonal kiépítése. A helyzetet nehezítette, hogy a terület egy részét nemzeti sokszínűség jellemezte, és vallásilag sem volt egy féle. A 16. század közepére, azaz a kései középkorban és a kora újkorban az egész észak-balkáni régiót az oszmán-török terjeszkedés uralta, amely egyes területeken a 19. század végéig jelen volt. A Török Birodalom hanyatlása hosszú folyamat, ez ismételten befolyásolta a vizsgált területet. Egyes részek, mint a Habsburg birodalom által visszafoglalt Szlavónia, Szerémség, Bácska és Bánág, esélyt kaptak a fejlődésre, míg a török hódoltságban maradt területek, Bosznia-Hercegovinától Bulgáriáig, továbbra is lassan hanyatlottak.

Történeti vizsgálata és elemzése felső időhatárát ugyan Takács Miklós a 17. században jelölte meg, de acélból, hogy a terület régészetéről és történetéről összképet kapjunk, és a kutatási folyamatokat megérthessük, a térség történetét és politikáját napjainkig részletesen elemzi.

A párhuzamos és összehasonlító vizsgálat

nagy fejezet első részében *Elvárások és rájuk reflektáló célkitűzések* címmel Takács Miklós külön-külön, de hasonlóságukat és különbözőségüket állandóan szem előtt tartva elemzi az észak-balkáni térség nyolc államának és egy önálló tartományának középkor régészetét. Megállapítja, hogy „az észak-balkáni államok középkor-régészetében létezik egy olyan értelmezési közeg, amely a helyi kutatás számára a középkori anyagi kultúra feltárt maradványainak lehetséges értékelési módját kijelölte.” Ezt a közeget Takács „társadalmi elvárásnak” nevezi, amelyet korábban az un. humánértelmiség, majd a 19. század utolsó harmadától, később a 20. század sorsfordító időpontjaitól kezdve az alakuló/újraalakuló államok kultúráját meghatározni igyekvő politikai vezetők határoztak meg, több helyen szinte napjainkig „megrendelőként” lépve fel, vagy „felkérést” adva egy-egy adott téma vizsgálata szempontjaihoz. „Az észak-balkáni államok kulturális közegét az utóbbi másfél évszázadban két ideológia szötte át: a nacionalizmus és a kommunizmus” – határozza meg Takács Miklós.

Mindkettő hatása egyirányú: megfordul a régészeti elemzés menete, „az adat és a belőle levonható következtetés helyet cserél.” A nemzeti ideológiai érvrendszer a dicsőséges múltra való hivatkozásból merít, így bármely csekély, vagy bármennyire nehezen értelmezhető is a forrásanyag az értelmezés egyirányú: a „saját” nép, állam, épület egyetemes értékének hangsúlyozására irányul. A legfontosabb: bizonyítani a területen élés elsőségét és többségét. Az ilyen munkák, bár lehetnek vadhajtások, vagy jelentéktelennek tűnők, sekélyek, és csak anyanyelven írottak, az uralkodó politikai irányzatok és az egyház által is támogatottak. Összefoglaló, átfogó, a térség egészét szem előtt tartó, és a középkor régészet céljai szerint rendszerezett munka a térség egyetlen államában sem született. Mindegyik államban egy a cél: „az államnemzeti szerepkört betöltő közösség etnogenezise, a jelenkori állam előzményeinek kutatása és bizonyítása, és az épített hagyatékhoz kapcsolódó régészeti kutatás.” Bulgária kivételével él és virágzik az „ad hoc territorialitás” szemlélet, azaz a középkori hagyaték az illető állam 20. századi keretein belül történő vizsgálata.

Az észak-balkáni térség nyolc államát és egy önálló tartományát a továbbiakban Takács Miklós külön-külön, de az általánosságban egységesnek mutakozó célkitűzés rendszert részleteiben is vizsgálva mutatja be. A legfőbb, tévesen megjelölt célkitűzés mindenütt ugyanaz, az önazonosság igazolása. Ezt általánosan nehezíti a térség egészére jellemző pénzhiány. Ezen a nemzetállami keretekhez nem, vagy csak részben kötődő kutatók vagy kutatóhelyek célkitűzése és munkája sem sokat segít, de abban igen, hogy legalább egy-egy területen az előkerült leleteket egyetemes régészeti módszerekkel dolgozva értékelik. Ezek a projektek azonban legtöbbször csak a balkáni térség államaiban is megnyugtatóan kezelt őskori és az anticitást érintő emlékek feltárására és értékelésére korlátozódnak. A nemzetközi intézmények szinte óvakodnak minden olyan kérdéstől, amely a térség nemzeti történetírása által elfogadott, azaz egy adott állam középkor kutatása által szentesített összképpel függ össze. Nehezíti a helyzetet, hogy az észak balkáni térség nemzeti kisebbségeinek nagy része egy-egy államban államalakító szerepkört tölt be, de nem felejtkezhetünk el a különböző vallásokhoz kötődő (keresztény vagy muszlim) és az egyetlen államban sem államalakítóként élő kisebbségekről (a romákról, örményekről, vlachokról és zsidókról), ill. azok középkori története kutatásának hiányáról sem.

A *Komparatív analízis* c. nagy fejezet második részében a nyolc állam és egy önálló tartomány *adatfeldolgozási és leletértelmezési rendszerét* és eredményeit ismerteti és elemzi Takács Miklós. Előre leszögezi, hogy nem ad államonkénti leletkatasztort és teljességre törekvő bibliográfiát (ami azért nélkül is 150 oldal!). Általánosságban megállapítható – mint

írja --, az egész térség középkor-kutatását a német régészet iskoláira jellemző stratigráfiai és tipokronológiai rendszer uralja, azt tekintik a kutatás alapjának. (Ez nem véletlen, hiszen a 20. század termékenyen dolgozó régészprofesszorai közül többen Bécsben jártak egyetemre). Néhányan igyekeztek úgy dolgozni, hogy a leletanyag feldolgozását ne előzze meg a frissen feltárt leletek azonnali értelmezése. Az általános kép azonban már az előző fejezetben részletesen tárgyalt: azaz a térség összes államában dívó határozott elvárásnak való, ill. illő megfelelés kényszere, miszerint a régészetnek és a történettudománynak nemzetépítő célokot kell szolgálni. Sajnálatos, hogy még a legjobbaknak sem sikerült, hogy pl. a hatalmasra duzzasztott Jugoszlávia területét a középkor anyagi kultúrájának vizsgálatakor ne összefüggő egységként kezeljék. Bizonyos pozitív irányú eltérések azonban pl. Belgrád és Zágráb között tapasztalhatók voltak. Zágráb nyitottabb és előremutatóbb volt (ez a 60-as években pl. a Nemzeti Múzeumban a „jugoszláv” kollégák eltérő irányú és mélységű fogadásánál is érezhető volt!).

A következőkben Takács Miklós nagy részletességgel több, mint 250 oldalon keresztül, államonkénti bontásban ismerteti és elemzi a kutatásokat, azok hiányosságait, a feldolgozás és értelmezés rendszerét, kiemelve a csekély időtálló eredményt. Mivel az egész folyamatot az adott térség, vagy az éppen vizsgált állam mindenkori többsíkú, összetett és csapongó történelmétől nem lehet elválasztani, szerző többször kénytelen ismétlésekbe bocsátkozni. Ez azonban nem hiábavaló, ugyanis a több száz oldallal előbbre bemutatott történelmi hátteret (ne felejtjük, nyolc állam és egy tartomány adatairól és kronológiájáról van szó!) még többszöri olvasásra is nehéz áttekinteni és fejben tartani.

Összegzésként

Takács Miklóstól kritikus hangvételű, jó áttekintést kapunk. Ismételten felidézi az elvárásokat, a célkitűzéseket, az adatfeldolgozás és leletelemzés módszereit, majd rövid összegzés ad államonként.

Bosznia-Hercegovinában ahol az államot három nemzet utódai lakják, valahogy mindig sikerült a bosnyák nemzeti gondolatnak teret kapni. Abban azonban egyetértenek, hogy mindhárom natio az u.n. stećak-kövekben igyekszik saját nemzeti gyökereit megtalálni. A középkor-kutatás jó irányú fejlődését háborúk, legutóbb a 20. század végi polgárháború hátráltatja.

Bulgária Takács szerint a középkor-kutatás terén a legjobb helyezést kaphatná az észak-balkáni térség államai között. Szerencsés, mivel a két középkori bolgár állam, Pliszka-Madara és Trnovo maradványainak feltárása sikeres és egyben megfelel az elvárásoknak is. Újabban,

a koraközépkorosok nagy öröme egyre intenzívebb az 5-9. század kutatás is, kisebb részben hazai, de nagyjából külföldi kutatók, kutatóműhelyek segítségével. Mindez a hazai bolgár, a nemzetközi és ami nekünk fontos, a magyar koraközépkor kutatás számára is előny (itt az avar-bizánci kapcsolatok vizsgálatára gondolok).

Horvátországban már korábban jó irányú célként fogalmazódott meg az önálló horvát állam anyagi kultúrájának megismerése. Viszont tévútra vezetett, hogy korábban minden középkori épített örökséget horvátként könyveltek el. Újabban érdeklődés tapasztalható a középkori telepfeltárások felé, azok eredményei talán jó irányba terelik a kutatást.

Koszovó a szerb és albán küzdelem színtere, szellemi és kulturális téren is. A szerbek a „szerbség bölcsőjét” keresik, az albánok pedig a vaskorig vezetnék gyökereiket.

Macedónia középkor kutatására három népség, a szerb, a bolgár és a görög érdekeltsége nyomja rá bélyegét. A II. világháború után Belgrádból érkeztek a célok és ott foglalmazták meg az eredményeket is. 1991-től pedig, az önállósodás után, rosszirányú pártállami elvárások fogalmazódnak meg.

Montenegró középkor régészete kutatása szinte csak születendőben van – belgrádi irányítással.

Szerbia: sokáig, kb. az 1980-as évekig, az antiquitás végét tekintette a régészeti kutatás határának. Majd erőteljesebbé vált az épített örökség déli és északi irányban is történő vizsgálata, északon ősfoglalói, délen egykori birodalmi minőségben. Mára már vannak eredmények, de másrésről óriási a lemaradás. Mindez elválaszthatatlan a mindenkori politikai és pénzügyi helyzettől.

A *Vajdaságban* a bácskai, bánáti, és szerémségi területen 1867-1918-ig a helyi, a belgrádi és budapesti értelmiségi körök foglalmazták meg a történeti értelmezés kialakításával kapcsolatos elvárásokat, amelyek azóta az éppen meghatározó erősségű politikai hátszélről függenek. Mindez a mai napig tart. Mindeközben öröndetes, hogy számos a koraközépkor, ill. a középkort érintő temető és telepfeltárás történt, amelynek elemzése korrekt, pl. az avar kori, ami valóban az. (Magam is tapasztaltam öröndetes változást: 1981-ben Újvidéken sem Bunardžić kollegát, sem a dunacsébi késő avarkori, leletanyagot nem láthattam, annak ellenére, hogy városaink régészeti múzeumai kapcsolatban álltak. 20 év múlva ugyanő a nagyszentmiklósi kincs kiállításához a témához kapcsolódó kölcsönként tárgyakon kívül közöletlen dunacsébi tárgyakat is adott!) A jó irányú példák között Takács Miklós felsorolja az u.n. Római sáncok kutatását is, azonban nem e téren, hanem a Csörsz árok legkülső, Kiskúnság-Körös-Bácska vonalának a Románia felől Versecnél kilépő szakaszán értünk el

eredményeket, Nagy Sándor újvidéki régésszel közösen végzett terepbejáráson. A nyomvonal, mint más helyeken is tapasztaltuk, zsombékos részen tűnt el, az alibunári mocsarakba fut be. *Albánia* maradt az összefoglalás végére amiatt, mert egyrészt ez ország középkor kutatásával Takács Miklós kiemelten foglalkozik, másrészt mert az általa részletesen ismertített kincsleletet ismerem. Az albániai középkor-kutatás fő területe az illír-albán kontinuitás kérdésének bizonyítása. Ennek vetik alá az általuk Koman-kultúrának nevezett koraközépkori, erős bizánci hatást mutató sírmezők kérdését is, elutasítva a más irányú megközelítéseket. Nem fordulnak érdeklődéssel az albániai Vrap-on előkerült, arany övdíszekből, arany és ezüst tálakból, korsókból álló, több mint 100 éve ismert kincslelet felé sem, és az albániai kutatókat nem érdeklik a 20. század végén, egy londoni aukción feltűnt hasonló, arany és ezüst övdíszekből, bizánci ezüst tálakból összetevődő, állítólag az albániai Ersekén talált leletek sem. A Budapesten, László Gyula növendékeként végzett kutatójuk, Hëna Spahiu vrapi témájú doktori értekezése mindmáig nem jelent meg. A vrapi övdíszeknek, amelyeknek griffes-indás motívumai a 8. századi avar ötvös termékek között is jól ismertek, közvetlen kapcsolata nincs a késő avar kori leletekkel. A tárgyak – véleményem szerint – soha nem voltak a Kárpát- medence avar szállásterületén. A díszítőmotívumok közös gyökere a bizánci kultúrában keresendő, jó bizonyíték erre a Bulgária területén egyre nagyobb számban napvilágra kerülő, a vrapi ötvöstárgyakkal nemcsak mintakincsben, de méretben, a készítés és felszerelés módjában is szinte azonos öntött ezüst övdíszek köre. A vrapi kincs vastag lemez övdíszének legjobb párhuzamát 2007-ben Divdyadovo lelőhelyről bolgár kollégák közölték (G. Atanasov, Sz. Veneliniva, Sz. Stojcsev, in: *Arheologija*–Szofia, 48/2007/57-67). Takács kezében az albániai másik, u.n. ersekei kincs értékelésénél ez a zárt sírlelet jó adu lehetett volna. Az „ersekei kincslelet” valódisága körül 30 éve vita folyik. Az ersekei övdíszek a londoni aukción (1-2 db kivételével) nem keltek el, azóta őrzési helyük ismeretlen. A tárgyak eredetiségét a vrapi kinccsel is foglalkozó J. Werner támasztotta alá. Bóna István, a felkért magyar szakértő, nem látta a tárgyakat, a katalógus képei alapján minősítette hamisítványnak. Véleményével még a bulgáriai legújabb sírleletek ismeretében is egyetértek, amelyeknek formája, szerelési módja ugyan szinte teljesen megegyezik az ersekei darabokéval, csak a végeredmény sutább, otrombább, kevésbé kecses. Lehetne ez egy elfogult vélemény a bizánci ötvösséget dicsérendő, de nem hagyható figyelmen kívül Kiss Attila jegyzete, aki aranytárgyak súlyával foglalkozva figyelt fel az ersekei tárgyak közölt súlyadataira. Az állítólag a 8. században készített övdíszek súlya grammban mért kerek szám! Pl. egyik arany övgarnitúra összsúlya kerekén 1000 g. A másiké 825 g, és így tovább (Kiss A., in: *ActaArchHung* 38(1986) 107-145, 37. jegyzet). A valódiak-e, vagy hamisak az „ersekei” övdíszek vitájában

szerintem ez perdöntő, nem zárva ki, hogy esetleg egy-egy veret valóban eredeti. Az un. „dadogó” övgarnitúrák (hasonló összetételű teljes övveret készletek aranyból, majd ezüstből), szintén a tárgyak hamis voltát támasztják alá. Ezt megerősíti egy, a holland Michel van Rijn-nel készített interjú, aki – bevallása szerint - az őt korábban megalázó londoni aukciósház lejárására készítette a vrapihoz hasonló tárgyakat (in: *Art et Auction* 14(1992/93)92-87, 135). E kitérővel jelezni szeretném, ha a doktori értekezésének – készítője szerint - nem témája az észak-balkáni térség koraközépkori, és középkori tárgyi anyagának részletes elemzése, akkor a varpi-„ersekei” téma sem érdemelne ekkora figyelmet, beleértve a csaknem egy oldalnyi lábjegyzet szöveget az albániai szegénysorban élők megélhetési gondjairól.

Olvasó és szerkesztő szemmel az értekezésről

A *Tartalomjegyzék*ben az I. kötet megjelölés alapján feltehető lenne, hogy van, vagy lesz a műnek II. kötete is. Ez lehetne az I. kötetből hiányzó illusztrációk kötete, vagy „A Balkán-félsziget és a Kárpát-medence középkori anyagi kultúráját összehasonlító,” a jelen kötethez szervesen kapcsolódó, korábban Takács Miklósnak Bolyai Kutatási Ösztöndíjjal támogatott, még le nem zárt munkája (16.oldal). (Vagy a kötetjelzés csak véletlenül szerepel e kötetben?) Számomra, ha nem is egy II. kötet, de a meglevőnek képes mellékletei feltűnően hiányoznak. Több mint 500 oldalt úgy olvasva, ráadásul értékelés céljából, hogy a nyolc államhoz és egy tartományhoz nemhogy államonként nincs egy térkép, de nincs egyetlen olyan melléklet sem, amelyen az elemzett észak-balkáni térség szerepelne, ez szinte elfogadhatatlan. Külön térképek kellenének a részletesen tárgyalt történeti korokból, hogyan nézett ki a térség a Kelet-Római Birodalom korában, hogyan változott az oszmán török hódoltság alatt (többször is), az önállósodások idején, a világháborúk után, majd azóta is napjainkig. A térképeken kívül hiányolom az időrendi táblázatokat, ami egy ilyen történeti, régészeti, kultúrtörténeti témájú munkának ugyancsak kötelező velejárója kellene, hogy legyen. Mindezek könnyebben olvashatóvá, sokkal használhatóbbá tennék a megjelentetésre szánt kötetet. Mindazt, amit szerző sokszor 10-20 oldalon nagy részletességgel ír le, egy-egy térkép, táblázat áttekinthetőbbé tenné. Választott témájában Takács Miklós földrajzilag és történetileg olyannyira járatos és napjainkig benne él, hogy számára ez nem hiányzik. A kötetet azonban nem csak magának készítette!

Az értekezés szövege is oly egyedi, hogy másra, mint Takács Miklósról, nem is lehetne jellemző. Kiemelendő tiszta magyarsága, érhetősége, amiből – legalábbis számomra -- egyáltalán nem hiányozna a sok-sok (mondatonként néha 4-5) latin eredetű kifejezés. Ezt mintegy „ellensúlyozandó” olvashatunk szerb dalok saját fordításait, mottókénti idézeteket:

íróktól, költőktől, politikusoktól, tudósoktól (német-és angol nyelven), majd helyi dalszerzőktől, chatelőktől és a Niebelung énekből is. Mindez színesíti, és valóban sajátossá teszi az értekezést. A kiadás előtt azonban gondot kell fordítani a szöveg tömörítésére, jobb tördelésére. A fejezetek alfejezetre, alcímekre bontása ajánlatos, hogy egy következő témához az olvasót ne hosszan kanyargó mondatokkal kelljen átvezetnie.

Takács Miklós munkáját széles olvasótábornak írta. Szeretné magyar és angol nyelven megjelentetni. Úgy vélem a magyar és közép-európai olvasók mellett célközönségként az észak balkáni térség múltja, és a múltat kutató jelene iránt érdeklődő, az adott térségben lakó szakemberekre számít. Vajon eljut-e hozzájuk e munka? Megértik-e tanító szövegét, vagy támadásként kezelik? A tükör, amit Takács Miklós eléjük tart, egykori és mai valódi arcukat kendőzetlenül mutatja. A szóban forgó államok szakemberei, vezetői készen állnak-e, hogy egy számukra külső államból érkező torzításmentes képpel szembesüljenek? „Felnőttek-e” ahhoz, hogy múltjukat ne elvárással kezeljék, hanem azt a képet fogadják el, amit a feltárt emlékek mutatnak? Ezen az úton végig kell járniuk, és ezt az utat kellene megtenni szlovák és román kollégáinknak is, hogy ne csak az észak-balkáni, de a kelet-európai vagy tágítva, a teljes európai múltat egységes szemlélettel, előítéletek nélkül kutathassuk, és eredményeink ne csak a magunk, de a tágabb térség számára is elfogadhatóak legyenek, és azonos értékkel bírjanak. Öröndetes, hogy a magyarországi kutatás és oktatás nemcsak ma, de korábban is ezen az úton járt és jár. Kívánom, hogy Takács Miklós hiányt pótló munkája a nemzetközi történelem/régészet kutatásnak és oktatásának mielőbb részévé váljon.

Összegezve

Takács Miklós doktori értekezésével a magyar és nemzetközi történet- és régészettudomány gazdagabb lett. Egy nagy térség, az Észak-Balkánon fekvő államok 4-17. századi történelmét, politikatörténetét, eszme- és kultúrtörténetét, régészeti kutatásainak történetét a kezdetektől napjainkig összefoglalóan, saját kutatási célkitűzése és módszere szerint elért eredményei alapján tekintette át, majd értelmezte és kritikusan elemezte. Munkája, magyar és idegen nyelvű megjelentetése ajánlatos, ugyanúgy, mint a téma továbbfolytatása a térség és Magyarország középkori anyagi kultúrájának vizsgálatával.

Takács Miklós doktori értekezését vitára javaslom és számára a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím megítélését ajánlom.